

УДК 81'373.7

Л. В. Гайдученко,
кандидат філологічних наук, старший викладач
(Київський університет імені Бориса Грінченка)
lidaua@mail.ru

НІМЕЦЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ У СТІЙКИХ ОБРАЗНИХ ПОРІВНЯННЯХ

У статті досліджуються німецькі стійкі образні порівняння в аспекті їхньої участі у формуванні національного етнічного менталітету. Образні порівняння аналізуються з позиції процесу порівняння як важливої мисленнєвої операції через встановлення актуальних для німецької мовної картини світу основних кодів культури та виділення концептуального значення досліджуваних мовних одиниць.

Дослідження ролі мовних знаків у процесі формування та передачі світосприйняття людей, їхнього світогляду та культурних цінностей належать до актуальних проблем когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Одним із найпродуктивніших матеріалів для проведення таких досліджень стали фразеологізми та паремії, які повною мірою відображають особливості національного світобачення, зафіксованого засобами мовного вираження. Стійкі образні порівняння (далі – СОП) розглядаються як мовні одиниці усталеної структури та ідіоматичного змісту, які несуть властиву фразеологізмам та пареміям етнокультурну специфіку. Таким чином, актуальність вивчення СОП в аспекті встановлення їх національних особливостей визначається зацікавленням науковців лінгвокультурологічними та лінгвокогнітивними дослідженнями мовного матеріалу, що дає змогу визначити культурно зумовлену та закріплену за мовними знаками специфіку світобачення певного етносу.

Мета дослідження – встановити особливості національного менталітету, зафіксовані в німецькомовних СОП. Об'єктом аналізу стала німецька мовна картина світу, відтворена в образних порівняннях. Предметом дослідження – вербальні засоби вираження специфічних для німецької культури ціннісних орієнтирів та аксіологічних установок, закріплених в СОП. Матеріалом дослідження послужила вибірка СОП у кількості 510 одиниць з німецьких лексикографічних джерел.

Аналіз літератури з визначеної проблематики дозволяє зробити висновок про те, що порівняння належить до основних мисленнєвих операцій, спрямованих на пізнання об'єктивного світу, це один із найважливіших механізмів, якими володіє людина для передачі існуючих та формування нових знань [1: 130]. Основними функціями мисленнєвої операції порівняння виступають пізнання одиничного, особливого і загального; пізнання мінливості речей та явищ; пізнання причин явищ; класифікація, систематизація предметів і явищ; опосередковане пізнання об'єктивної дійсності шляхом умовиводу; доведення ознаки [2: 45]. За особливостями реалізації порівняння поділяють на логічні та образні. Логічні порівняння ґрунтуються на ступінь вияву ознаки, якості чи кількості і не вказують на будь-що нове у предметах оточуючої дійсності і виконують логічно-інтелектуальну функцію [3: 35]. Натомість образні порівняння формуються навколо елементів, які належать до різних класів, що дозволяє виявити логічні ознаки, які належать цим об'єктам. У результаті цього пізнається порівнюваний об'єкт реальної дійсності. Пізнання, наголошує О. О. Потебня, – це встановлення зв'язку того, що пізнається Б з тим, що вже пізнано А на основі їх порівняння [4: 132]. Однак в ході операції порівняння формується не просто уніфіковане знання про відповідний фрагмент дійсності. Як зазначає К. І. Мізін, у ході здійснення порівняння образ-еталон отримує "антропоцентричну семантику", яка формується на основі еталонізованих властивостей, якостей або дій, в результаті чого відповідні мовні одиниці, які автор називає "лінгвокреативні шедеври", несуть заряд оцінки, емотивності, експресії або найвищої / найнижчої інтенсивності еталонізованої ознаки [5: 77]. Так формується національний менталітет, під яким розуміють несвідомі уявлення, вірування, цінності, традиції та моделі поведінки етнічної групи [6: 51].

Усі порівняння мають чітку структуру. Традиційно виділяють порівнюваний предмет (ядро або об'єкт порівняння, *comparandum*) – ознака, явище чи суб'єкт реальної дійсності, який підлягає порівнянню; предмет, з яким порівнюють, називають сателітом або носієм образу порівняння, *comparatum*; відібрані для порівняння якості об'єкта порівняння формують ознаку або основу порівняння, *tertium comparationis*. В основі образного порівняння лежить певний образ, який називають образом-еталоном і який мислиться носієм відповідної якості чи властивості у найвищому / найнижчому ступені.

Виявлення особливостей національного світосприйняття та світорозуміння передбачає виділення особливих для певного мовно-культурного простору концептуальних значень та способу їхньої фіксації та трансляції в межах етномовного колективу. Для дослідження таких особливостей ми скористаємося поняттям "коди культури", які визначають як універсальні, найдавніші моделі світосприйняття, які являють собою "сітку", яку накидає культура на навколишній світ, членує, категоризує, структурує та оцінює його [7: 5].

© Гайдученко Л. В., 2011

У ході дослідження СОП встановлено, що в німецькій лінгвокультурі актуалізуються в основному антропоморфний, зооморфний та фітоморфний, природоморфний, міфологічний, діяльнісний, артефактний та гастрономічний коди культури.

Фітоморфний код культури представлений нечисленними назвами рослин-еталонів, які вирізняються чіткою семантикою та яскравою образністю: *Bohnenstroh, Pilze, Besenreis, Brombeeren, Zitrone*. Лише в узагальнюючому іменнику *Baum* "дерево" виділено сему "висока рослина", яка й покладена в основу порівняння *so hoch wie ein Baum*. Фітоморфний код культури актуалізується переважно в компаративних конструкціях, в яких основами порівняння виступають фізичні параметри об'єкта порівняння (*dürr wie ein Besenreis*), спосіб здійснення дії (*wie die Pilze aus der Erde schießen*) та характер людини (*grob wie Bohnenstroh, zart wie eine Mimose*).

Зооморфний код культури представлений в німецьких СОП у вигляді образів-еталонів, які позначають назви тварин. Як еталони для порівнянь використовуються назви добре відомих німцям тварин, які вирізняються певною ознакою чи властивістю. Через образи-зооніми уточнюються фізичні ознаки об'єкта порівняння. Сила та міць пов'язуються з ведмедем: *er ist stark wie ein Bär*, холодний – із поросям – *saukalt*, мокрий із пуделем – *pudelnass* або з мишею – *aussehen wie eine gebadete Maus*, швидкий – із ласкою *flink wie ein Wiesel*, колючий – із їжаком *borstig wie ein Igel*, сліпий із кротом *blind wie der Maulwurf*. Визначаючи характер людини, її емоційно-психологічні стани, німці також вдаються до зооморфних образів-еталонів: боязливий (*ängstlich wie ein Hase, scheu wie ein Reh*), нахабний (*frech wie die Laus im Grind*), працьовитий (*bienenfleißig*), стомлений (*hundemüde*). У СОП відтворено основні уявлення про типові форми поведінки людини. Так, через образи тварин описується войовнича поведінка людини: *mitspielen wie die Katze mit der Maus*, візит без подяки *aufstehen wie die Sau vom Trog*, обман *j–n ausnehmen wie eine Weihnachtsgans*, уникнення складного питання *wie die Katze um den heißen Brei herumschleichen*.

У поодиноких випадках німці використовують зооніми як образи-еталони для кольорономінації, наприклад, чорний колір порівнюють із вороном (*rabenschwarz*), а червоний із раком (*rot wie ein Krebs*).

Природоморфний код культури активно використовується німцями при зверненні до різноманітних явищ природи та корисних копалин як носіїв образів порівнянь. Здебільшого, основами таких порівнянь виступають фізичні властивості та окремі риси характеру людини, а також номінації відтінків кольорів. Майже третина СОП, в яких актуалізується природоморфний код культури, характеризують певні фізичні якості предметів реальної дійсності. Швидкість концептуалізується німцями через образ блискавки (*blitzschnell*) або вітру (*schnell wie der Wind*), найхолоднішим визначається лід (*eiskalt*), міцність порівнюється із каменем (*steinhart*) або склом (*hart wie Glas*), велика кількість – із піском на морі (*viel wie Sand am Meer*), світлий – із днем (*taghell*), ясний – із зірками (*sternenklar*), подібність – із водою (*sich gleichen einander wie zwei Tropfen Wasser*). Численні назви кольорів сприймаються німцями через природоморфний код. Так, білий колір порівнюють зі снігом (*schneeweiß*) та перлами (*perlweiß*), жовтий із медом (*honiggelb*), червоний із вогнем (*feuerrot*), блакитний із блискавкою (*blitzblau*), блідий із крейдою (*kreideblass, kreidebleich*). СОП із образами-еталонами зі сфери природи використовуються німцями також для визначення типових рис характеру та зовнішності людини: твердий характер порівнюють із залізом (*ein Mann wie von Eisen*), капризний – із квітнем (*launisch wie der April*), ледачий – із туманом (*faul wie Mist*); вроду асоціюють із ранком (*schön wie der junge Morgen*) та яйцем (*wie aus dem Ei gepell sein*), потворність із ніччю (*hässlich wie die Nacht*). Природоморфний код культури актуалізується також у порівняннях, суб'єктами яких стають стани людини, наприклад, розгубленість (*wie Butter an der Sonne bestehen*), подив (*er stand wie angedonnert*). Окрім того, через образи явищ природи німці вказують на особливості перебігу певних процесів та здійснення дій, зокрема: швидкість поширення (*sich wie ein Lauffeuer verbreiten*), прагнення позбутися (*das klebt ihm an wie Pech*), ігнорувати (*jmdn. wie Luft behandeln*), ненавидіти (*wie die Pest hassen*), раптово зникати (*schmelzen wie Schnee an der Sonne*), неочікувано з'являтися (*kommen, jmdn. treffen wie ein Blitz aus heiterem Himmel*). Нетиповими для природоморфного коду культури варто вважати порівняння за соціальними критеріями (*steinreich*) та інтелектуальними характеристиками (*blitzgescheit*) людини: їх зафіксовано по одному випадку.

Артефактний код культури використовується німцями для порівнянь із образами-еталонами, які позначають певні предмети та речі реального світу, які сприймаються ними як типові носії певної якості чи властивості. Образи-еталони, що позначають предмети, використовуються в основному для кольорономінації. Відтінки кольорів уточнюються через образи полотна (*bleich wie ein Leinentuch*), сталі (*stahlblau*), порцеляни (*porzellanweiß*), скла (*grün wie Flaschenglas*). Основні фізичні параметри німці порівнюють із певними предметами, наприклад, кулею або талером для круглої форми (*kugelrund, rund wie ein Taler*), ножем (*messerscharf*), оксамитом (*samtweich*), ниткою (*dünn wie ein Faden*), дзеркалом (*spiegelglatt*), голкою (*nadelspitz*), еталоном прямоти слугує свічка (*kerzengerade*), а щось нове німці порівнюють із фабричним клеймом (*brandneu*). Для опису людини використовують

еталони порівняння за ознакою відсутності життя (*leblös wie eine Mumie*), нерівної / рівної постави (*er sitzt krumm wie ein Fiedelbogen / stehen steif wie ein Besenstiel*), нерухокої постави (*stehen starr wie eine Bildsäule*), врівноваженим характером (*Nerven wie Drahtseile haben*), шершавих рук (*sie hat Hände wie ein Reibeisen*), банькатих очей (*gucken wie ein Auto*).

У СОП, в яких актуалізується артефактний код культури, німці характеризують численні форми поведінки людини. Наприклад, голосний крик порівнюють зі списом (*schreien wie am Spieße*), брехню – з балками (*lügen, daß sich die Balken biegen*), наполегливо шукають голку (*wie eine Stecknadel suchen*), швидкість бігу уподібнюють стрілі (*er schoß wie ein Pfeil fort*), завзято рекламують лише кисле пиво (*wie sauer Bier anpreisen*). Певні явища природи та модальні формули також концептуалізуються німцями через артефактний код культури: тиша асоціюється із падінням голки (*so still, daß man eine Stecknadel zu Boden fallen hören könnte*), сильний дощ ллє як із відра (*es regnet wie aus Eimern*), найжаркіше в печі (*heiß wie im Brutofen*), зайвим буває риби парасолька (*das ist so wichtig, wie einem Fisch einen Regenschirm aufzuspannen*). Соціальні явища у порівняннях на основі артефактного коду культури виявлені лише у випадку, коли бідний асоціюється із залізницею (*blank wie 'ne Eisenbahn sein*).

Гастрономічний код культури не так активно використовується у німецьких СОП. Масло та молоко слугують образами-еталонами для порівнянь фізичних характеристик: *butterweich, sein wie Milch und Blut*. Поодинокі дії людини порівнюють із певними продуктами, наприклад, гарячою картоплею (*etw. abstoßen wie eine heiße Kartoffel*). Стан зворушеності людини німці уподібнюють яблучному пюре (*gerührt wie Apfelmus*). Модальність виражають німці через гастрономічний образ щоденного хліба (*nötig haben wie das tägliche Brot*).

Одним із найбільш вживаних у німецьких СОП є антропоморфний код культури, актуалізація якого має низку особливостей. По-перше, антропоморфний код культури в німецьких СОП використовується переважно через звернення до образів-еталонів, що позначають назви професій, соціальну функцію або частини тіла людини – соматизми. Назви професій в німецьких СОП використовуються для позначення інтенсивності виконання певної дії, наприклад, кравець (*essen wie ein Schneider, frieren wie ein Schneider, laufen wie ein Schneider*) пожежники (*wie die Feuerwehr fahren*), в'язальник віників (*er läuft wie ein Besenbinder*), найманий працівник (*er flucht wie ein Landsknecht*), пивовоз (*wie ein Bierkutscher fluchen*), крамар (*wie ein Heftelmacher aufpassen*), молотник (*er ist hungrig wie ein Scheunendrescher*), бондар (*laufen wie ein Faßbinder*), службовець (*ein Beamter, wie er im Buche steht*). Номінації особи за її соціальною функцією використовуються для образного відтворення типової для певної соціальної групи форми поведінки: грубіян (*sich wie ein Flegel benehmen*), благородна людина (*wie ein Ehrenmann handeln*), дитина (*sich benehmen wie ein Kind*), молодик (*sich wie ein dummer Junge aufführen*). Соматизми як образи-еталони використовуються в СОП на позначення певних форм поведінки людини, зокрема пов'язаної з вживанням несмачної їжі (*etw. schmeckt wie eingeschlafene Füße*), вкрай прискіпливим обертанням (*wie seinen Augapfel hüten*), веденням відвертої розмови (*jmd. redet, wie ihm der Schnabel gewachsen ist*), прозрінням (*jmdm. fällt es wie Schuppen von den Augen*). Назви тіла людини використовуються німцями як мірило певних фізичних якостей, наприклад: *armdick, handbreit, haargenau*.

По-друге, основою порівнянь із образами з антропоморфного коду культури виступають здебільшого характеристики типів поведінки людини, її станів та фізичних характеристик, зокрема, заціпеніння (*wie vor den Kopf geschlagen sein*), негарний вигляд (*er sieht aus wie 'ne aufgewärmte Leiche*), манірний (*kapriziös wie die Callas*), дурний (*dümmer, als die Polizei erlaubt*), гоноровий (*stolz wie ein Spanier*). У поодиноких випадках німці вдаються до порівнянь із антропоморфними образами-еталонами для надання полярної соціальної оцінки багатий-бідний, наприклад, *wie ein Baron leben – Schulden haben wie ein Pfalzgraf*, та кольорономінації: *stehen wie mit Blut übergossen*.

Діяльнісний код культури актуалізується в образах-еталонах, значення яких пов'язано з результатом здійснення певної дії. У переважній більшості випадків діяльнісний код культури використовується для порівнянь способу виконання дії, а також визначення якісних характеристик особи чи предмета. Так, нерухокий стан порівнюється з приклеюванням (*er sitzt wie angeleimt*), зведенням цегляної стіни (*er stand wie angemauert*), прив'язуванням (*wie angefesselt*), заціпенінням (*er stand wie betäubt*), ударом (*stehen wie auf den Mund geschlagen*). Потворна зовнішність характеризується через уподібнення її гріху (*hässlich wie die Sünde*), кумедний вигляд – протягуванню через какао (*aussehen wie durch den Kakao gezogen*), гарний вигляд – токарній обробці (*das Kleid sitzt ihr wie angedrechselt*).

Звернення до міфологічного коду культури в німецьких СОП актуалізує певну подію чи ситуацію, знакову для цієї лінгвокультури, яка використовується як образ-еталон у відповідному порівнянні. Через міфологічний код культури розкриваються фізичні параметри предметів, характеристики способу дії, типи поведінки людини, здійснюється оцінка її зовнішності та внутрішнього світу, визначаються відтінки кольорів. До основних міфічних образів, які використовуються у німецьких

СОП, належать образи-еталони, пов'язані з поганськими віруваннями (*sein wie verhext, Heidenangst*), релігією (*kreuzunglücklich, etw. passiert wie durch Geisterhand*), смертю (*blaß wie der Tod, Höllentempo, sterbensmüde*), науковою картиною світу (*sicher sein, wie zwei mal zwei vier ist*), історичними подіями (*etwas geht aus wie das Hornberger Schießen*), народним світоглядом (*leben wie Gott in Frankreich, Riesen hunger*).

Таким чином, у ході дослідження німецьких СОП встановлено вісім основних кодів культури, які використовуються для формування образів-еталонів для здійснення порівнянь: антропоморфний, зооморфний, фітоморфний, природоморфний, міфологічний, діяльнісний, артефактний та гастрономічний. У німецькій лінгвокультурі зооморфний, природоморфний, артефактний та міфологічний коди культури використовуються для передачі усіх основних смислів, які підлягають концептуалізації через порівняння: уточнення фізичних параметрів об'єктів дійсності, кольорономінація, характеристика зовнішності людини, визначення її відчуттів, почуттів та станів, узагальнення її соціальної оцінки, виявлення основних форм поведінки людини, номінація природних явищ та модальних формул. Натомість антропоморфний код культури обслуговує в основному антропологічну сферу використання СОП: порівняння людських станів, відчуттів, рис та дій. Через фітоморфний код культури актуалізуються переважно фізичні якості предметів, а також психологічні характеристики людини. Гастрономічний та діяльнісний коди культури мають у німецьких СОП обмежені можливості використання.

До перспективних напрямів дослідження з обраної проблематики варто віднести виявлення особливостей функціонування СОТ у різних типах дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Туровский В. В. Как, похож, напомять, творительный сравнения : толкования для группы квазисинонимов / В. В. Туровский // Референция и проблемы текстообразования : сб. науч. трудов / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Наука, 1988. – С. 130–146.
2. Масленников М. М. Методологическое значение сравнения в научном познании / М. М. Масленников. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1968. – 58 с.
3. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Леся Василівна Прокопчук. – Вінниця, 2000. – 197 с.
4. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высш. шк., 1990. – 342 с.
5. Мізін К. І. Перспектива вивчення антропоцентричності усталених порівнянь (на матеріалі компаративних фразеологій англійської, німецької, української та російської мов) / К. І. Мізін // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2009. – № 1 (16). – С. 75–81.
6. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета : [учебное пособие] / Т. Б. Радбиль. – М. : Флинта, Наука, 2010. – 328 с.
7. Красных В. В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей / [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М. : МАКС Пресс, 2001. – Вып. 19. – С. 5–20.

Матеріал надійшов до редакції 15.02. 2011 р.

Гайдученко Л. В. Німецький менталітет в устойчивих образних сравнениях.

В статье исследуются немецкие устойчивые образные сравнения в аспекте их участия в формировании национального этнического менталитета. Образные сравнения анализируются с позиции процесса сравнения как важной умственной операции путем определения актуальных для немецкой языковой картины мира основных кодов и извлечения концептуального значения исследуемых языковых единиц.

Gaiduchenko L. V. The German Mindset in the Stable Figurative Comparatives.

The article investigates German stable figurative comparatives in terms of their participation in the formation of national ethnical mindset. Figurative comparatives are analyzed from the perspective of the comparative process as the important mental operation by determining the main codes that are of current concern for the German language picture of the world and extracting the conceptual notion of investigated language units.